

למידה חברתית ורגשית בחינוך החברתי העל יסודי

עמליה לואין, סימא גוטמן, שושי שפיגל

תוכן עניינים

- [רקע](#)
- [למידה חברתית ורגשית](#)
- [החינוך החברתי בבית הספר העל יסודי בישראל](#)
- [מה בין חינוך חברתי לבין SEL](#)
- [למידה חברתית ורגשית בתוכניות מינהל חברה ונוער](#)
 - [תוכנית החינוך החברתי בבית הספר העל יסודי](#)
 - [שיעורי חינוך](#)
 - [מנהיגות נבחרת – מועצת התלמידים](#)
 - [התוכנית להתפתחות אישית ולמעורבות חברתית](#)
 - [של"ח וידיעת הארץ](#)
 - [קהילה הוגנת](#)
 - [בית ספר קהילתי](#)
 - [תנועות נוער](#)
- [סיכום](#)
- [ביבליוגרפיה](#)

רקע

בעשורים האחרונים, חלה עלייה דרמטית בעיסוק בלמידה חברתית ורגשית (Social and Emotional Learning – SEL) ברחבי העולם על רקע שינויים תרבותיים, חברתיים וכלכליים המתחוללים בעולם ובשל התפתחות הידע הרב תחומי על תהליכי למידה והוראה. בשנים האחרונות, אנחנו עדים לשונות גוברת בהרכב אוכלוסיית התלמידים ברחבי העולם, לשינויים בחלוקת התפקידים ותחומי האחריות בין מערכת החינוך לבין המשפחה והקהילה וכן לשינויים בעולם העבודה והתעסוקה. בני הנוער גדלים אל תוך עולם שהמידע בו זמין מאוד ושיש בו שינויים תכופים, טכנולוגיות חדשניות, גלובליזציה ורב תרבותיות. נתונים אלו מגבירים את הביקוש ליכולות חברתיות, רגשיות ואקדמיות, כמו: הפניית קשב, הצבת מטרות, שיתוף פעולה ותכנון לעתיד, וכן לתכונות, לנטיות ולערכים, כגון: מוטיבציה פנימית, התמדה, אחריות ויושרה, יכולת להבין נקודות מבט שונות, חשיבה ביקורתית ויכולת פתרון בעיות.¹

1 ר, בנבנישתי וט', פרידמן (עורכים) (2020), טיפוח למידה רגשית-חברתית במערכת החינוך – סיכום עבודתה של ועדת המומחים, תמונת מצב והמלצות, ירושלים: יוזמה – מרכז לידע ולמחקר בחינוך, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.

גם בישראל נעשים מהלכים לקידום הלמידה חברתית ורגשית בתחומים שונים במערכת החינוך. כבר בחוק החינוך הממלכתי, במטרה החמישית במטרות החינוך, מופיעה התייחסות מובהקת ללמידה חברתית ורגשית: "לפתח את אישיות הילד והילדה, את יצירתיותם ואת כישורונותיהם השונים, להרחיב את אופקיהם התרבותיים ולחשפם לחוויות אומנותיות, והכל למיצוי מלא יכולתם כבני אדם החיים חיים של איכות ושל משמעות".²

המטרה השנייה במסמך מדיניות משרד החינוך לקראת שנת תשפ"ב היא "חיזוק החוסן ותחושת השייכות באמצעות למידה רגשית וחברתית". הלמידה החברתית והרגשית מוגדרת שם כך:

תהליך באמצעותו אנשים לומדים ומיישמים מערך של מיומנויות וכישורים רגשיים, חברתיים והתנהגותיים הנדרשים להצלחה בבית הספר, בעבודה, במערכות יחסים ובחיים הבוגרים. למידה רגשית וחברתית מעניקה תחושת חוסן אישי ומוגנות ומתוך כך מסייעת למימוש הפוטנציאל האישי של הלומדים והלומדות. הלמידה הרגשית וחברתית רואה בתהליך הלמידה, בקבוצה החברתית ובקשר בין המוסד החינוכי למשפחה **מרחבים** להתפתחות אישית, להעצמה ולקידום וחיזוק הרווחה הנפשית של כל הפועלים בה – תלמידים וצוותי חינוך.³

למידה חברתית ורגשית היא נדבך מרכזי בחינוך החברתי קהילתי העל יסודי שמקיים מינהל חברה ונוער במשרד החינוך מאז ומתמיד והיא חלק מהותי מתפיסת הפדגוגיה החברתית ומעקרונות החינוך הבלתי פורמלי. למידה חברתית רגשית באה לידי ביטוי במטרות התוכניות השונות של החינוך החברתי ובדרכי הפעולה שלו, אם כי חשוב לציין שהחינוך החברתי רואה את תפקידו לא רק בפיתוח מיומנויות חברתיות ורגשיות של הפרט, אלא גם בפיתוח זהות ובקידום סולידריות חברתית, אקטיביזם אזרחי ושייכות לאומית.

בחינוך חברתי מתקיים דיאלוג מתמשך בין הפרט ובין החברה, וסולם הערכים של הפרט יהיה הבסיס לבניית חברה סולידרית ומתוקנת.

למידה חברתית ורגשית

למידה חברתית ורגשית מתייחסת לתהליך שבאמצעותו תלמידים לומדים ומיישמים מערך של כישורים חברתיים, רגשיים והתנהגותיים ותכונות אופי הנדרשים להצלחה בלימודים בבית הספר ובאקדמיה, בעבודה, במערכות יחסים ובחיים בכלל.⁴

למידה חברתית ורגשית היא תהליך שבאמצעותו תלמידים רוכשים ידע, כישורים, עמדות ומיומנויות הנדרשים להתמודדות עם אתגרי היומיום וכדי להתפתח לאנשים סקרנים, בעלי

² תיקון מס' 6, תשס"ד-2003, לחוק החינוך הממלכתי תשי"ג-1953.

³ משרד החינוך, שנת הלימודים תשפ"ב, אבני דרך.

⁴ ראו הערה 1.

יכולת להבין את רגשותיהם ואת רגשות האחרים, המקיימים אינטראקציות חיוביות עם אחרים, הפועלים מתוך מוטיבציה פנימית, מפגינים גמישות מחשבית, יכולת התמדה, ויסוד רגשי והתנהגותי והמסוגלים לקבל החלטות אחראיות.⁵

ארגון CASEL הגדיר למידה חברתית ורגשית כהליך שבאמצעותו ילדים ומבוגרים רוכשים ומיישמים ידע, מיומנויות ועמדות במטרה לפתח זהות עצמית בריאה, לנהל רגשות, להשיג מטרות אישיות וקולקטיביות, להרגיש ולהפגין אמפתיה, לבסס ולשמר מערכות יחסים תומכות ולקבל החלטות בדרך אחראית ואכפתית.⁶

חמש המיומנויות המרכזיות שאליהן מובילה למידה חברתית רגשית (SEL) הן:

1. מודעות עצמית: היכולת לזהות במדויק רגשות ומחשבות ואת השפעתן על התנהגויות שונות.
2. ניהול עצמי: היכולת לווסת רגשות, מחשבות והתנהגויות במצבים שונים.
3. מודעות חברתית: היכולת לראות את נקודות המבט של אנשים מתרבויות ומרקעים שונים ולגלות אמפתיה.
4. מיומנויות ביחסים בין אישיים: היכולת לבסס ולתחזק מערכות יחסים בריאות ומתגמלות עם אנשים שונים ועם קבוצות שונות.
5. קבלת החלטות אחראית: היכולת לקבל החלטות בונות הנוגעות להתנהגות אישית, לאינטראקציות חברתיות ולציפיות בבית הספר ובחיים, בהתחשבות בסטנדרטים המוסריים, ברווחת העצמי וברוחתם של אחרים

מחקרים מצביעים על כך שתוכניות לקידום מיומנויות חברתיות ורגשיות תורמות לתפקוד רגשי, חברתי ואקדמי של התלמידים. מיומנויות SEL הן משאב חוסן משמעותי לאורך כל מעגל החיים והן קשורות לשיפור בטווח הארוך של יכולות חברתיות ורגשיות ושל הישגים לימודיים, לירידה בדחק (סטריס), לשיפור בעמדות כלפי העצמי וכלפי בית הספר, לצמצום התנהגויות לא רצויות, להצלחה בעבודה ובמערכות יחסים, למעורבות אזרחית רבה יותר ולצמצום בשחיקת מורים.⁷

החינוך החברתי בבית הספר העל יסודי בישראל

תחום החינוך החברתי קהילתי הוא חוליה בתפיסה כוללת של מינהל חברה ונוער המתייחסת לתלמיד מבוקר עד ערב והנותנת מענה למגוון רחב של אוכלוסיות במסגרות השונות. ברוח זו, פותחו עקרונות פעולה, מתודות ותוכניות המבוססים על תשתית פדגוגית משותפת והישימים במסגרות פעולה שונות (בבית הספר, בקהילה, בשדה, בתנועות נוער, בארגוני נוער ועוד).

⁵ עדכון למסגרת SEL של CASEL, מרכז SEL.IL הבינתחומי הרצליה, 2020.

⁶ CASEL'S SEL FRAMEWORK, 2020.

⁷ ראו הערה 1 וכן [למידה חברתית-רגשית, מצגת של אבני ראשה](#).

מטרותיו של החינוך החברתי קהילתי נובעות מהמטרה הראשונה שבחוק החינוך הממלכתי: "לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו, אזרח נאמן למדינת ישראל, המכבד את הוריו ואת משפחתו, את מורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו."⁸ מטרות החינוך החברתי קהילתי מתייחסות לפרט, לקהילה ולחברה, למדינה וללאום. ככלל, אפשר לאפיין את החינוך החברתי כמתמקד בתהליכים יותר מאשר בתוצרים, בעמדות ובערכים יותר מאשר בידע ובלמידה התנסותית המשלבת בין הקוגניטיבי, הרגשי וההתנהגותי.

תוכניות החינוך החברתי, לסוגיהן השונים, כוללות מערכת של פעילויות חינוכיות מתוכננות, המתקיימות בתחומי בית הספר ומחוצה לו, שאינן כלולות בהוראת המקצועות המקובלים, כגון: שיעורי חינוך, פעילויות חברתיות, תוכניות מנהיגות, סיורים, טיולים ומסעות, טקסים, ימי עיון.⁹ בכל התוכניות קיים מרכיב של למידה חברתית ורגשית, אולם מעבר לכך קיימת התייחסות נרחבת גם לממדים מוסריים, קהילתיים, אזרחיים ולאומיים. דוגמה להפנמה ולמימוש של ערכים אלו על ידי בני הנוער אפשר לראות במסגרות ההגשמה של צעירים בוגרי מערכת החינוך: ש"ש, גרעיני סטודנטים, מכינות קדם צבאיות ומסגרות המשך נוספות.

לוח השנה במדינת ישראל הוא גורם מזמן לעיסוק חברתי ערכי המתקשר לימי חגים ומועדים, לטקסי זיכרון, לימי לוח ועוד. התלמידים בונים טקסים בבית הספר ובקהילה ומשתתפים בהם ומובילים יוזמות חברתיות שונות, לדוגמה: טקסים בהתאם לימי לוח בבתי אבות, מפגשים עם ניצולי שואה, עם פצועי צה"ל ועם משפחות שכולות, ניקיון חופים בשבוע איכות הסביבה, מפגשים עם תלמידים מזרמים אחרים במערכת החינוך בוועידות ובאירועי שיא. בכל אלו מתחולל תהליך חיבור רגשי וחברתי המסייע בהבניית הזהות של הפרט כחלק מחברה.

הבסיס הרעיוני של החינוך החברתי הוא הפדגוגיה החברתית. הנחת היסוד של הפדגוגיה החברתית היא שתהליכים חינוכיים משמעותיים מתקיימים בהקשרים חברתיים ושחינוך הוא הדרך המרכזית לקידום האדם והחברה וליצירת שינוי. גישה זו מתבססת, בין היתר, על הגותם של ז'אן ז'אק רוסו, של פסטלוצי, של ג'ון דיואי, של יאנוש קורצ'אק ושל פאולו פריירה. לפי תפיסה זו, מטרת החינוך היא לפתח את ההון האנושי והחברתי באמצעות חינוך לכל אורך החיים – בילדות, בנעורים ובבגרות – להשפיע על רווחתם של היחידים בחברה ולהעניק להם כלים ומיומנויות להתמודדות עם אתגרי החברה המשתנה. הפדגוגיה החברתית שואפת לקדם לכידות חברתית, צדק חברתי ואזרחות פעילה וחותרת לאיזון בין שחרורו של הפרט לבין אינטגרציה חברתית.¹⁰

⁸ תיקון מס' 5, תש"ס-2000, לחוק החינוך הממלכתי תשי"ג-1953.

⁹ רומי, ש' ושמידע, מ' (2007), **החינוך הבלתי פורמלי במציאות משתנה**, ירושלים: מאגנס, האוניברסיטה העברית.

¹⁰ Hämmäläinen, J. (2012), "Social pedagogical eyes in the midst of diverse understandings, conceptualisations and activities", *International Journal of Social Pedagogy*, 1(1): 2, pp. 3-16.

בהמשך לכך, החינוך החברתי בבית הספר העל יסודי בישראל עוסק בתכנים ערכיים חברתיים בצורה ישירה וממוקדת. הוא מוביל תהליך של למידה חברתית בבית הספר, מטפח חינוך ערכי, מקדם את ההתפתחות המוסרית חברתית של תלמידיו ומשפיע על אורח החיים הבית ספרי. פעילותו מקדמת מטרות לטווח קצר ומטרות לטווח ארוך. בטווח הקצר, הוא חותר לכוון חברת נעורים המאפשרת התנסות עכשווית במצבי חיים. בטווח הארוך, הוא מבקש להכין את תלמידיו להיות אזרחים פעילים ומעורבים בחברה בבגרותם.¹¹ בפעילותו המגוונת, החינוך החברתי מסייע למתבגרים לברר את זהותם האישית והחברתית, לבחון את מערכת הערכים שלהם ואת יישומם במציאות ולחזק את תחושת השייכות לכיתה, לבית הספר, לקהילה, לחברה ולמדינה.

זירות הפעולה העיקריות של החינוך החברתי הן הקבוצה, בית הספר והקהילה. זאת בהנחה שבזירות אלה אפשר לקדם את מימושם של ערכים בחיי היומיום ולעודד את התפתחותם של אזרחים מעורבים, שותפים ואכפתיים. הכיתה כקבוצה חברתית היא חברה בזעיר אנפין, ובה הילדים מתנסים בתהליכים בין אישיים המתרחשים בכל קבוצה אנושית. בבית הספר מתקיימות גם קבוצות אחרות, כגון קבוצות מנהיגות או ספורט, שמפתחות תחושת שייכות ושבהן התלמידים רוכשים מיומנויות מסוגים שונים. בית הספר כולו משמש קהילה, כלומר: מערכת חברתית הכוללת רשת של התארגנויות, מערכות יחסים ודפוסי תקשורת אישיים ומתמשכים והמשמשת מוקד להזדהות ולמשמעות לכלל באי בית הספר: הנהלה, מורים, סגל עזר, תלמידים והורים. בית הספר הוא גם חלק מהקהילה שסביבו והוא יכול לפעול באינטראקציה עם גורמים שונים בקהילה כדי לחזק את תחושת השייכות, הסולידריות והאחריות של התלמידים ביחס לקהילתם.

מה בין חינוך חברתי לבין SEL

למידה חברתית ורגשית מתמקדת בפיתוח הפרט. מטרתה להכין את התלמידים לחיים ולעבודה כבוגרים במאה ה-21 ולהקנות להם את הכלים ואת המיומנויות הדרושים לשם כך. החינוך החברתי חותר למימוש משימה כפולה: תיקון האדם ותיקון החברה, במודעות למתח המתמיד שבין הפרט לחברה, שבין מימוש עצמי לבין מחויבות חברתית. החינוך החברתי מחויב להצמיח את המעולה שבכל פרט אגב יצירת קהילה שיש מחויבות הדדית בין חבריה. מטרתו לטפח אזרח אכפתי ומעורב בחברה, בעל זהות מגובשת ומסוגלות עצמית מחד גיסא ובעל רגישות וסולידריות חברתית מאידך גיסא. החינוך החברתי מממש מטרה זו על ידי טיפוח הפרט אגב חיזוק התייחסותו לחברה, במהלך מדורג מן היחיד אל הקבוצה וממנה אל החברה, באמצעות דיאלוג שמחבר בין מעגלים חברתיים מתרחבים: משפחה, כיתה ובית ספר, קהילה,

¹¹ חוזר מנכ"ל, החינוך החברתי בבית הספר העל יסודי, נובמבר 2009.

מדינה ועולם. לפיכך, החינוך החברתי כולל היבטים מעבר ללמידה חברתית ורגשית: טיפוח זהות ושייכות תרבותית ולאומית, פיתוח חשיבה מוסרית, מודעות לצורכי החברה והסביבה ופעילות למען כך, חיזוק המחויבות למדינה, פיתוח מנהיגות ועוד.

למידה חברתית ורגשית בתוכניות מינהל חברה ונוער

כאמור, התוכניות השונות של מינהל חברה ונוער, המיושמות בבתי הספר העל יסודיים במדינת ישראל על כל זרמיהם, מעניקות פלטפורמה עשירה ומגוונת ללמידה חברתית ורגשית. להלן תיאור של כמה תוכניות מרכזיות של מינהל חברה ונוער ושל ביטויי הלמידה החברתית והרגשית שבהן. חשוב לציין שהתוכניות כוללות גם היבטים של חינוך בלתי פורמלי ערכי, מוסרי, אזרחי ולאומי, אך אלו אינם מפורטים במסמך זה.

תוכנית החינוך החברתי בבית הספר העל יסודי

בבית הספר העל יסודי בישראל מתקיימת תוכנית של פעילות חברתית ענפה ברמת כיתת האם, השכבה וכלל בית הספר במקביל לתוכנית הלמידה בתחומי הדעת.¹² את התוכנית השנתית של החינוך החברתי בונה רכז החינוך החברתי בבית הספר, והיא מאורגנת ברצף התפתחותי במעגלים חברתיים מתרחבים – מהפרט אל הקבוצה, אל החברה ואל המדינה והלאום – בהתייחסות למאפייני הגיל. היא מתייחסת ללוח הזמנים הבית ספרי וללוח השנה (חגים, מועדים וימי זיכרון).

יישום תוכנית החינוך החברתי הוא באחריותו של רכז החינוך החברתי ונעשה באמצעות בעלי תפקידים נוספים בחינוך החברתי בבית הספר העל יסודי: רכז מעורבות חברתית, מנחה מועצת תלמידים, רכז הכנה צה"ל; ובהשתתפות מחנכי הכיתות, רכזי השכבות, מורים מקצועיים וכלל צוות בית הספר. כמו כן, ברוב חטיבות הביניים מתקיימים שיעורי של"ח. מורי השל"ח ממשים פדגוגיה חברתית בשיעור ובשדה, בגיחה ובמסע.

תוכנית החינוך החברתי כוללת מגוון רחב של מסגרות פעילות: שיעורי חינוך, הפסקות פעילות, טקסים, אספות, מסיבות וערבי כיתה, הרצאות וימי עיון, שבועות מרוכזים בנושאים שונים, מפגשים, סיורים, מסעות וטיולים, פעילויות העשרה ותרבות, ערבי הורים ועוד. כל הפעילויות מתוכננות בהתאם לעקרונות הפדגוגיים המנחים את החינוך החברתי:

למידה אגב התנסות – למידה חברתית המאופיינת בהתנסות סימולטיבית, ברפלקציה על ההתנסות ובהתנסות במצבי אמת בבית הספר ובקהילה. ההתנסות הפעילה יוצרת חוויה רגשית ומחזקת תחושת מסוגלות וביטחון עצמי.

¹² על פי אתר מינהל חברה ונוער.

עידוד השונות – מתן הזדמנויות לכל פרט לתת ביטוי לייחודי שבו ולכלל מרכיבי אישיותו, בהם יכולות חברתיות, אינטלקטואליות, רגשיות ופיזיות. ההכרה בייחוד שבכל תלמיד והבלטת נקודות החוזק שלו תורמות לדימוי אישי חיובי, מסייעות בגיבוש זהות אישית, מקדמות את מימוש הפוטנציאל האישי ותורמות ליצירת אקלים של סובלנות, תמיכה וקבלה הדדית.

חירות הבחירה – יצירת תנאים והזדמנויות להתנסות בתהליכי בחירה ובהערכתם כדי שהתלמידים יוכלו לבחון אלטרנטיבות ולהפעיל שיקולי דעת בבחירת האלטרנטיבה הרצויה להם. עיקרון זה מאפשר לפרט ולקבוצה להשפיע על מציאות החיים, מקדם העצמה ומוטיבציה, מעודד גילוי אחריות ויוצר מחויבות.

שיתופיות – התנסות בפעילות שיתופית ושותפות בקבלת החלטות ובביצוען. השיתופיות יוצרת עניין, סינרגיה ותחושת שייכות, מחזקת סולידריות, אכפתיות ואחריות הדדית ומעודדת יוזמה. ההתנסות בפעילות שיתופית מפתחת מסוגלות חברתית ומיומנויות כגון הקשבה, ניהול משא ומתן, קבלת החלטות, קבלת משותף ומתן משותף ויכולת ויתור והתפשרות.

הדדיות ודיאלוגיות – מיסוד היחסים בין באי בית הספר, מבוגרים כצעירים, כך שיהיו מבוססים על פתיחות ועל כבוד הדדי – המאפשרים ביקורת הוגנת והמעודדים יחסי אמון הדדי. תפקיד הצוות החינוכי ליצור מסגרות של שיח משמעותי בין מורים לתלמידים, שבהן התלמידים יוכלו להשפיע על תחומים משמעותיים בחיי בית הספר. מסגרות אלה מחייבות תיאום הדדי ושותפות בהחלטות. הן מזמנות לבני הנוער דיאלוג עם עולם המבוגרים המבוסס על שכלנות הדדי בנוגע למטרות ולדרכים הלגיטימיות להשגתן.

הזיקה בין עקרונות אלה לבין למידה חברתית ורגשית ברורה. כל העקרונות הללו תורמים לכל מרכיבי הלמידה החברתית והרגשית: מודעות עצמית, הכוונה עצמית, מודעות חברתית, התנהגות חברתית ואוריינות גלובלית. התהליך החינוכי המלווה את הפעילויות – הכולל שיתוף פעיל של התלמידים ביוזמה, בתכנון, בביצוע, בהערכה וברפלקציה – מביא לידי ביטוי את העקרונות החינוכיים ומפתח אצל התלמידים מיומנויות חברתיות ורגשיות לסוגיהן.

שיעורי חינוך

ברוב כיתות האם בישראל, מוקדשת לפחות שעה אחת בשבוע לשיעור חינוך. שיעור חינוך הוא חלק חשוב ממכלול הפעילות החינוכית חברתית המתקיימת בבית הספר. שיעור החינוך מאפשרים למחנך הכיתה, כמבוגר המשמעותי, להוביל תהליכים חינוכיים, ערכיים וחברתיים ולהשפיע על האקלים בכיתתו. כל שיעור חינוך הוא הזדמנות לשיח רגשי, לבירור ערכי ולשיח מפתח חשיבה מוסרית.

כיתת האם משמשת קבוצת שייכות, ולשיעור החינוך השפעה על היווצרות תחושת שייכות של התלמיד לכיתתו ולבית הספר. לפיכך, הכיתה כמסגרת חברתית היא גורם משמעותי בפיתוח

הרגשי, החברתי והערכי של התלמיד, בתחושת המסוגלות שלו ובבניית זהותו האישית, המגדרית, הקבוצתית, התרבותית, האזרחית והלאומית.

בספרות המחקר, מתוארים גורמים רבים היוצרים לכידות בקבוצה: חיבה הדדית, זהות חברתית, ערכים ומטרות משותפים, הצלחה בהשגת המטרות והתמודדות עם אתגרים. הכיתה משמשת יחידה חברתית, ההיכרות והקשר בין התלמידים מסייעים לגיבוש הכיתה ולמתן מקום ייחודי לכל תלמיד בקבוצה והדרך שבה הקבוצה מתמודדת עם פתרון בעיות משפיעה על התנהגות כל פרט בה. שיעור חינוך במיטבו משלב את התלמידים כשותפים פעילים ומעורבים בתהליכים החינוכיים המתחוללים בכיתתם.¹³

שיעורי חינוך מיועדים, בין היתר, להקניה ולתרגול של מיומנויות חברתיות ורגשיות, כגון יכולת ביטוי רגשי ונקיטת עמדה, הקשבה ואמפתיה, תרבות דיון, שיתוף פעולה ועבודת צוות, ניהול משא ומתן, ניהול עימותים, פתרון בעיות, קבלת החלטות. כל זאת באמצעות למידה התנסותית וחוויתית. בשיעורים אלה, המחנך פועל כמאמן וכמנחה תהליכים קבוצתיים בכיתה כקבוצה חברתית ומעצב אקלים כיתה מיטבי באמצעות תיאום ציפיות עם התלמידים, באמצעות קיום דיאלוג פתוח עימם ובאמצעות שיתופם הפעיל בדיונים, בהגדרת מטרות ויעדים, בקביעת כללים ובקבלת החלטות. המחנך מכוון את התלמידים לחיזוק נקודות החיבור ביניהם אגב הגברה של תחושת האמון הבין אישי ושל תחושת ההשתייכות הקבוצתית ואגב יצירת גאווה יחידה.

שיעורי חינוך עוסקים בנושאים רלוונטיים, כגון: נושאים המעסיקים את בני הנוער ואת הכיתה כקבוצה חברתית, נושאים שעל סדר היום הציבורי או נושאים הקשורים ללוח השנה. שיח בנושאים אלה מאפשר לכל פרט בקבוצה לבטא את עצמו ולשמע אחרים, ומתוך כך לפתח מסוגלות עצמית, אמפתיה ורגישות לזולת, שכן מה שחווה הפרט משתקף בקבוצה ומה שחווה הקבוצה משתקף בכל פרט. הפרט לומד הקשבה מהי, והוא לומד להאזין לדעות השונות מדעתו ולהגיב להן בסובלנות ובכבוד. בדרך זו מתפתחת סביבה חברתית כיתתית תומכת ומכילה.

המבנה המומלץ לשיעור חינוך מורכב משלושה שלבים: חיבור אישי, דיון קבוצתי וסיכום במליאה. בשלב הראשון, מעלים לדיון סוגיה חברתית ערכית ומבקשים מכל אחד מהמשתתפים לברר לעצמו (בדרך מילולית או אחרת) את תחושותיו ואת התייחסויותיו הבסיסיות לנושא הנדון. שלב זה מפתח מודעות עצמית ויכולת ביטוי.

בשלב השני, מחלקים את הכיתה לקבוצות קטנות לביצוע משימה משותפת. על המשתתפים בקבוצה לנהל שיח משותף, לקיים משא ומתן ולקבל החלטות בהוגנות ובהתחשבות בזולת.

¹³ משרד החינוך, מבוא לשעת חינוך, בתוך: פורטל עובדי הוראה, המרחב הפדגוגי.

בשלב זה, התלמידים מתרגלים תקשורת בין אישית, הקשבה לדעות שונות, יכולת נקיטת עמדה וחשיבה ביקורתית וכן שיתוף פעולה ועבודת צוות. החלוקה לקבוצות נעשית בכל פעם מחדש, ובכך ניתנת לתלמיד הזדמנות להכיר היכרות קרובה יותר לתלמידים שונים מכיתתו ובכך לטפח חברויות ולחזק את תחושת השייכות ואת הלכידות הכיתתית.

בשלב השלישי, הקבוצות מתכנסות ומציגות את תוצרי הדיון הקבוצתי. בשלב זה, המשתתפים מתנסים בייצוג קבוצותיהם ונחשפים לנקודות ולעמדות נוספות מעבר לאלה שעלו בקבוצה. זהו הזמן לניסוח מסקנות עקרוניות ולחשיבה על יישומן בחיי הפרט והקבוצה.

מנהיגות נבחרת – מועצת התלמידים

מועצת התלמידים היא מנהיגות הנבחרת על ידי כלל התלמידים בבית הספר והיא הגוף הייצוגי שלהם, שמאפשר להם להשמיע את קולם.¹⁴ פעילות מועצת התלמידים מזמנת התנסויות באזרחות פעילה ובתפקידי מנהיגות ומקדמת ערכים דמוקרטיים בבית הספר ובקהילה. מעורבותה של המועצה בחיי בית הספר מסייעת בטיפול אקלים מיטבי ומחזקת את זיקת התלמידים להוויה הבית ספרית והקהילתית ואת השתייכותם למסגרות אלו. מועצת התלמידים הבית ספרית מיוצגת במועצת התלמידים והנוער הרשותית, המחוזית והארצית. ההשתתפות במועצת התלמידים בפרט ובקבוצות מנהיגות בכלל מפתחת אצל התלמידים את כל סוגי המיומנויות החברתיות והרגשיות: מודעות עצמית, הכוונה עצמית, מודעות חברתית, התנהגות חברתית ואוריינות גלובלית.

מטרות מועצת התלמידים בבית הספר

- לטפח תרבות הנהגה דמוקרטית בקרב התלמידים ובין כל באי בית הספר
- לחזק ערכים של אזרחות פעילה במשטר דמוקרטי הלכה למעשה
- לייצג את התלמידים בכל פורום של קובעי מדיניות
- לגשר ולקשר בין קהל הבוחרים, התלמידים, ובין הגוף התומך, הנהלת בית הספר
- לדאוג לזכויות התלמידים ולחובותיהם
- לטפח בקרב חברת התלמידים ובקרב הנבחרים הנהגה ערכית, המאמצת נורמות של התנהגות מוסרית בהקפדה על ערך הכבוד ההדדי וברוח ההולמת אורח חיים דמוקרטי ופלורליסטי
- לפתח את ערך האחריות והייצוגיות בקרב כלל התלמידים
- להקנות מיומנויות של התנהגות במסגרות ניהול ציבוריות (ניהול מו"מ, קבלת החלטות, פרסום, שיווק, התמודדות עם קונפליקטים, פתרון הוגן, גישור, דיונים בדילמות וכד').

¹⁴ חוזר מנכ"ל מועצת התלמידים בבית הספר 1.9.2015.

התוכנית להתפתחות אישית ולמעורבות חברתית

התוכנית להתפתחות אישית ולמעורבות חברתית פועלת החל משנת הלימודים תשע"ה בקרב תלמידי כיתות י"ב כתוכנית חובה לכלל התלמידים וכתנאי לקבלת תעודת בגרות.¹⁵ התוכנית מבוססת על תפיסה של למידת שירות (Service Learning), להבדיל מהתפיסה של שירות בקהילה (Community Service). למידת שירות מקדמת תהליך של למידה משמעותית שכולל שלושה מרכיבים: שירות קהילתי משמעותי, תהליכים מובנים של עיבוד ההתנסות ושל רפלקציה עליה ולימוד עיוני. בהתאם לכך, התוכנית מיועדת להוביל תהליכים של למידה משמעותית, להעצים את הלומד ולקדם מעורבות חברתית ואזרחית.

הנחת היסוד של התוכנית להתפתחות אישית ולמעורבות חברתית היא שהתפתחות וצמיחה אישית ורכישה של כישורי חיים ושל מיומנויות חברתיות ורגשיות מתרחשות כאשר הן שזורות בפעילות חווייתית מעשית הקשורה למצבי חיים אמיתיים. מחקרים מצביעים על כך שהתנסות במעורבות חברתית תורמת להתפתחותם של בני הנוער בתחומים שונים, כגון:¹⁶

- גיבוש זהות אישית ופרו חברתית והענקת תחושה של ערך ושל משמעות
- העצמה אישית, מודעות עצמית לנטיית, ליכולות, לערכים ולעמדות ופיתוח מיומנויות אישיות (מסוגלות, הנעה עצמית, התמודדות עם קשיים ועוד)
- הרחבת קשרים חברתיים ופיתוח מיומנויות חברתיות (אמפטיה, רגישות חברתית ותרבותית, תקשורת, עבודת צוות ועוד)
- צמצום התנהגויות סיכוניות
- ביסוס האמונה בכוח להשפיע על הקהילה ועל הסביבה ופיתוח מיומנויות של השתתפות אזרחית פעילה
- שיפור הישגים לימודיים ואקדמיים
- צבירת ניסיון תעסוקתי ופיתוח מיומנויות רלוונטיות לעולם העבודה (יזמות, קבלת החלטות, ניהול זמן, תכנון וביצוע פרויקט ועוד)

חשוב לציין שלמידה חברתית רגשית מתרחשת הן במהלך ההתנסות המעשית הן במהלך הליווי הרפלקטיבי. שיחות הרפלקציה האישיות והקבוצתיות המתקיימות בקביעות לאורך כל תקופת ההתנסות מסייעות לתלמידים להמליל את חוויותיהם, לבטא את רגשותיהם, להמשיג את הלמידה שלהם על עצמם ועל החברה – הן בתחומי תוכן הן בתחומי מיומנויות – ולברר לעצמם את הערכים שילוו אותם בהמשך חייהם ושישמשו נדבך לבניית תפיסת עולמם. שיחות אלה נועדו לתכנן ההתנסות במעורבות חברתית ולסיכומה ולעיבוד הצלחות וקשיים. השיחות

¹⁵ [התוכנית להתפתחות אישית ולמעורבות חברתית, מינהל חברה ונוער.](#)

¹⁶ [ליאורה ארנון, ליאורה \(2010\), "זה טוב לכולם: תועלות ורווחים מהתנדבות בני נוער", בתוך: משה, גרומב, ציפורה, מגן ורמי, סטויצקי \(עורכים\), משהו להתנדב איתו \(2010\), הוצאת נדב.](#)

נועדו לפיתוח מיומנויות אישיות, כגון מודעות עצמית, ניהול עצמי ואחריות אישית; מיומנויות קוגניטיביות, כגון חשיבה יצירתית וביקורתית; מיומנויות בין אישיות, כגון תקשורת, שיתופיות ועבודת צוות; ומיומנויות חברתיות, כגון רגישות לצורכי הזולת ויזמות חברתית.

של"ח וידיעת הארץ

תוכניות של"ח וידיעת הארץ מקיימות תהליכים חינוכיים בבית הספר, בכיתה ובשדה ליצירת מפגש חווייתי בלתי אמצעי בין התלמיד לנופי המולדת, בהתמקדות בתכנים לאומיים ציוניים, והיכרות עם אתרים ועם אזורים המייצגים את מורשת ישראל בארץ ישראל מהעת העתיקה דרך המפעל הציוני ודרך הקמת מדינת ישראל. הייעוד של של"ח הוא לחזק בקרב בני הנוער את האהבה ואת תחושת השייכות לארץ, לעם ולמדינה, לסייע ביצירת רקמת יחסים בין היחיד לזולת ולעודד נכונות למילוי חובות חברתיות ולאומיות. תוכניות של"ח מזמנות התנסויות חווייתיות המיועדות לטפח אחריות אזרחית מוסרית ודמוקרטית, מימוש עצמי, מעורבות חברתית ומחויבות לארץ ולמדינת ישראל.

סיורי השל"ח היומיים והמסעות הרב יומיים כוללים מרכיבים שמיועדים ליצירת מעורבות, שותפות ותחושת בעלות ואחריות של התלמידים על הסיור: שותפות של מדריכי של"ח צעירים בהכנה לסיור ובביצועו, חלוקת המשתתפים לחוליות, הטלת תפקיד על כל תלמיד, משימות תחרותיות וכן מעגלי שיח ורפלקציה. במהלך הסיורים, התלמידים רוכשים מגוון של מיומנויות חברתיות ורגשיות. הם לומדים להתמודד עם אתגרים ולהתגבר על פחדים ועל חששות, להתחשב זה בזה ולסייע זה לזה, להביא את הערך המוסף של כל אחד ולהעריך סינרגיה וערך של קבוצה. הסיור מגבש את הקבוצה החברתית ומחזק את קשר ואת האמון שבין המורה לבין התלמידים ושבינם לבין עצמם,

המש"צים, מדריכי של"ח הצעירים, הם אחד מעמודי התווך של פעילות של"ח. הם משתתפים בפעילויות של"ח בתוך בית הספר ובשדה ומובילים פעילויות. עשייה זו תורמת להתפתחותם, לגיבוש זהותם ולמימוש העצמי. היא מחזקת את אמונתם בכוחם וביכולותיהם לפעול ולהצליח וגורמת להם סיפוק רב. הפעילות בשדה, במיוחד, מזמנת ליחיד ולקבוצה אתגרים ומצבים התובעים יכולת התמודדות נפשית וגופנית שיש בה כדי לחזק את היחיד וכדי לטפח את החברותא. פעילות זו תורמת לעיצוב דמותו של הפרט ומזמנת טיפוח רוח צוות, שיתוף פעולה, אחריות הדדית ורעות. הכשרת המש"צים, לשלביה השונים, והתנסותם בתפקידי מנהיגות מקנים להם מודעות, מעורבות, אחריות אישית וציבורית, מסירות ומחויבות ערכית לעמם, לארצם ולמולדתם.

השתתפות מתמשכת בקבוצת המש"צים, כמו גם בקבוצות מנהיגות אחרות, מפתחת אצל התלמידים מיומנויות חברתיות ורגשיות: מודעות ומסוגלות עצמית, הכוונה עצמית ויכולת להתמודד עם תסכולים, מודעות חברתית וזיהוי מצבים חברתיים, התנהלות חברתית הכוללת

מיומנויות הדרכה, שיתוף פעולה, יכולת התנסחות ועמידה מול קהל, ואוריינות גלובלית הכוללת הבנה רב תרבותית ויכולת התמודדות עם שונות.¹⁷

קהילה הוגנת

קהילה הוגנת היא כינוי לגישה התנסותית בחינוך מוסרי אשר פיתחו לורנס קולברג ועמיתיו. אורח החיים בבית ספר הפועל על פי גישה זו מתנהל לפי ערכים של הוגנות ושל כבוד הדדי במטרה להביא לצמיחה מוסרית – אישית וחברתית. התוכנית מכוונת לצמצום הפער שבין ההצהרות על התנהגות מוסרית ראויה לבין ההתנהגות בחיי היומיום ולטיפוח חוסן מוסרי. בקהילה הוגנת, התלמידים משתתפים בדיונים בנוגע להיבטים מוסריים של סוגיות מחיי היומיום בבית ספר והם שותפים בקבלת החלטות ובאכיפתן. התהליך החינוכי מובנה ושיטתי, מציב גבולות, אך גם מאפשר כר נרחב להתנסות ולהפקת לקחים. התוכנית מתנהלת במסגרות קבועות הידועות לכל באי בית הספר, בשעות החינוך ובלמידת תחומי הדעת. דיונים בדילמות מוסריות משולבים בכל הפורומים המתנהלים בבית הספר, ומועלות בהם סוגיות ערכיות מסדר היום הבית ספרי והציבורי. קולברג ראה במסגרת הבית ספרית קהילה, שבה ערכי ההוגנות והצדק הם הבסיס הפדגוגי המנחה את המורים ואת צוות ההנהלה באינטראקציות האישיות והפדגוגיות עם תלמידיהם ובינם לבין עצמם. על ידי הבניית בית הספר כקהילה, המודל מאפשר העצמת תלמידים ושותפות בקבלת החלטות וביישומן בחיי היומיום של בית הספר.¹⁸

מטרות התוכנית

- להביא להתפתחות מוסרית חברתית של התלמידים לקראת היותם אזרחים מעורבים ותורמים לחברה
- לקדם ערכים של כבוד הדדי, של הוגנות, של צדק ושל אכפתיות ביחסי מורים ותלמידים וביחסי התלמידים בינם לבין עצמם.
- לטפח תחושת שייכות קהילתית בין באי בית הספר
- לאפשר לתלמידים התנסות בהליכים דמוקרטיים ובתפקידי מנהיגות
- להקנות לתלמידים מיומנויות חברתיות, כגון: הקשבה פעילה, קבלת החלטות על בסיס ערכי, פתרון קונפליקטים על בסיס של הוגנות, עבודת צוות, שיתוף פעולה
- להגביר מעורבות ושותפות של מורים ושל תלמידים בתהליך קבלת החלטות ובאכיפתן במסגרת קהילת בית הספר
- להבנות מסגרות קבע לניהול שיח של הוגנות בנוגע ליחסי מורים ותלמידים וליחסי התלמידים בינם לבין עצמם

¹⁷ מתוך אתר מינהל חברה ונוער.

¹⁸ ברנהולץ, י' ופולג, ח' (2014), לקראת קהילה הוגנת בבית הספר, פדגוגיה של אכפתיות, הוגנות וצדק, מינהל חברה ונוער.

בית ספר קהילתי

קהילה היא מסגרת חברתית שבה אנשים השותפים לתפיסות ערכיות, לאמונות ולשאיפות חברתיות נפגשים. חברי הקהילה פועלים יחד כדי להשיג את שאיפותיהם וכדי לממש את תפיסותיהם באמצעות הבניית מסגרות ומנגנונים ובאמצעות בחירת בעלי תפקידים. קהילה מעודדת שותפות ומעורבות של חברה ומאפשרת להם להשפיע על קבלת החלטות הנוגעות לחייהם. היא מעצימה את הפרט ואת הקהילה כאחד. במצב זה, מתפתחת תחושת שייכות חברתית, שהיא בסיס לטיפול מחויבות לחברה כולה.¹⁹

בית ספר קהילתי הוא מוסד חינוכי המבוסס על תפיסה לפיה תהליכים חינוכיים מתקיימים לא רק בין כותלי בית הספר, אלא גם בבית ההורים ובקהילה. בית ספר קהילתי על יסודי בנוי על יחסי גומלין ועל שיתוף בין גורמים שונים, כגון: הורים, תלמידים, מורים ונציגי קהילה. אין דגם אחיד של בית ספר קהילתי על יסודי. בכל מוסד, הפעילות מתבססת על תוצאות איתור הצרכים ועל המשאבים המקומיים הייחודיים.

השותפות בין הגורמים מתבטאת באיתור הצרכים של הקהילה, בתכנון פעילויות לטובת השותפים ובביצוען, בהבהרת תחומי אחריות ומעורבות של כל אחד מהשותפים ובניצול הדדי של המשאבים, הן של בית הספר והן של הקהילה, לביצוע הפעילויות.

הפעלת בית ספר קהילתי מעודדת דיאלוג פתוח בקבוצות רב גילאיות ושיתוף בקבלת החלטות וביישומן, וכן התגייסות לפתרון בעיות קהילתיות. בית הספר הקהילתי פועל באמצעות ועדות קהילתיות. הרכב הוועדות נקבע על פי צרכי בית הספר והקהילה, ופעילותן מבוססת על קשר שוויוני בין נציגי כל השותפים לעשייה הקהילתית.²⁰

מטרות בית הספר הקהילתי

- ליצור דפוסים של הידברות ושל קבלת החלטות משותפות בין קהיליית בית הספר וחברים בקהילה
- לבנות חזון משותף המחבר בין בית הספר לבין הרשות והקהילה
- ליצור מסגרות לניצול הזמן הפנוי במטרה לטפח תרבות פנאי איכותית
- להגביר את הפנמת הערכים החברתיים והתרבותיים ולזמן לבני הנוער התנסויות במעורבות חברתית
- לשמש מוקד לפעילות תרבותית רב גילית הנותנת ביטוי למסורות השונות בקהילה
- לטפח מנהיגות קהילתית ולחנך למעורבות בקהילה ולמחויבות לה
- לבטא מחויבות קהילתית לנוער מנותק
- להביא לניצול מרבי של משאבי בית הספר והקהילה לטיפול פעולות לטובת הכלל

¹⁹ סדן, א' (2002), העצמה ותכנון קהילתי: תיאוריה ופרקטיקה של פתרונות חברתיים, הקיבוץ המאוחד.

²⁰ על פי תיאור [בית הספר הקהילתי באתר מינהל חברה ונוער](#)

החינוך החברתי רואה ערך רב ברצף חינוכי מבוקר עד ערב ולכן הוא מעודד את בני הנוער להשתתף בפעילות חוץ בית ספרית – כגון חוגים, תנועות נוער וארגוני נוער – בשעות אחר הצהריים ובחופשות. לפעילויות אלו השפעה רבה על פיתוח מיומנויות חברתיות ורגשיות. תנועות נוער הן ארגונים רבי עוצמה המחנכים למעורבות חברתית ופוליטית. הן מספקות כר נרחב להתנסות של בני נוער בעשייה מגוונת, המנחילה להם את האידיאולוגיה התנועתית והמקשרת בינם לבין חבריהם לקבוצה ובינם לבין הקהילה שבה הם פועלים. תנועות הנוער היו נדבך משמעותי בהקמת המדינה ומאז הן מוסיפות לתרום לחברה בכלל ולבני נוער בפרט בנושאים רבים ומגוונים: אהבת הארץ, הגשמה, דו קיום, סובלנות, דמוקרטיה, אחריות ומעורבות חברתית, צמצום פערים חברתיים, טיפוח מנהיגות. הפעילות בתנועת הנוער מאפשרת לכל פרט לבוא לידי ביטוי בתוך קבוצה חברתית. המשתתפים מקבלים הזדמנות לניהול עצמי עוצמתי בתוך קבוצת השווים בני גילם, בליווי של מדריך צעיר המבוגר מהם במעט.

"בשנים שהייתי בתנועה, מכיתה ד' עד גיל 19, למדתי איך להביע את עצמי, איך להתנהל בקבוצה, איך להיות חלק מחברה, איך לעמוד על שלי, לזהות דברים שחשובים לי", אומרת רחל שמואלי. "התנועה היתה המסגרת שבה יכולתי להיות אני. בבית ספר לא הייתי תלמידה מצטיינת ובתנועה הרגשתי שזו הבמה שלי. שם יכולתי להראות מה אני מסוגלת. התנועה בנתה את מי שאני". שמואלי, בת 22, עברה את המסלול המלא בצופים. מחניכה צעירה התקדמה לתפקידי הדרכה ולתפקיד של מרכזת הדרכה. בשיחה ארוכה עמה לא השמיעה אפילו מילת ביקורת אחת על החוויה שלה כחניכה בצופים. כאשר העליתי השערה פסימית שתנועות הנוער לא ישרדו בחברה הישראלית העכשווית עוד זמן רב היא נרעשה. "הן בטוח ישרדו. אין לזה שום קשר לפוליטיקה. אנחנו זקוקים להן כבני אדם. אנחנו חייבים שתהיה לנו אינטראקציה חברתית, למידה מתוך התנסות ומתוך החיים עצמם. את כל אלה אפשר לקבל היום רק בתנועת נוער."²¹

פרופסור ראובן כהנא²² ראה בחינוך הבלתי פורמלי דפוס חינוכי ייחודי ורב עוצמה העומד בפני עצמו. דפוס שמצליח להשיג יעדים חינוכיים שעומדים בבסיס הצרכים של בני הנעורים: שליטה ברגשות ובדחפים, רכישת נורמות התנהגות, הכרה בערכים חברתיים, יצירת מחויבות לקולקטיבים ולסמליהם, פיתוח יצירתיות, חדשנות וכושר אלתור, גילוי יכולת במילוי תפקידים

²¹ גלעד, מ' (2020), "בבית הספר לא הצטיינתי, תנועת הנוער היא שבנתה את מי שאני", **הארץ**, 20.12.2020.

²² רפורפורט, ת' וכהנא, ר' (2012), **הסדר החברתי והקוד הבלתי פורמלי**, רסלינג; Kahane, R. (1998), *The origin of postmodern youth – Informal youth movements in a comparative perspective*, Berlin and New York: Walter de Gruyter.

חברתיים. דפוס חינוך זה הולם את בני הנעורים שכן הם נמצאים בשלב מעצב של חייהם, במצב של מעבר, של ניסיון בנייה של זהותם ושל חיפוש אחר דרך השתלבותם בחברת המבוגרים.

בעקבות מחקר שנערך ב-2016,²³ הציעו החוקרים להגדיר את החינוך בתנועות הנוער כחינוך מאפשר. חשוב לעמוד על הכוחות המאפשרים את המעשה החינוכי בתנועות הנוער ועל ההבדל שבין המעשה החינוכי המתקיים בתנועות הנוער לזה המתקיים בבתי הספר.

בחירה וגמישות

פעילות תנועות הנוער מבוססת על כך שכל אחד מהמשתתפים בה בחר מרצונו להצטרף לפעילות. כך בא לידי ביטוי מובהק עיקרון הבחירה וההצטרפות החופשית של הפרט. ההצטרפות לפעילות התנועתית בבחירה חופשית משפיעה בצורה מכרעת על התהליך החינוכי ועל ההוויה החינוכית המתקיימים בתנועות הנוער. חופש הבחירה בא לידי ביטוי לא רק בעצם ההצטרפות לפעילות התנועתית, אלא מתקיים בכל רגע נתון במהלך הפעילות – בכל אחת מהפעילויות המוצעות בתנועה, החניכים יכולים לבחור אם להיות מעורבים בה ובאיזו מידה. עצם אפשרות הבחירה יוצרת בקרב החניכים נכונות להיות פעילים. יש לציין כי אפשרות הבחירה של החניכים אינה מוחלטת, שכן הם מחויבים לנהל התנועה. ובכל זאת, אפשרות הבחירה רחבה יותר מאשר בכל מסגרת חינוכית אחרת.

לצד אפשרות הבחירה, מתקיים בתנועות הנוער בקביעות מאפיין הגמישות. מאפיין זה בא לידי ביטוי בשלושה תחומים עיקריים: גמישות במבנים ובתפקידים חברתיים; גמישות בלוחות זמנים; גמישות בתכנים. העובדה שקיימת אפשרות תמידית לשינוי במבנה החברתי מוסיפה לחוויית החניך, מאפשרת לו לבוא לידי ביטוי במצבים שונים ומגוונים ובכך מעצימה את המיומנויות החברתיות שלו. גמישות בלוחות הזמנים באה לידי ביטוי בכך ששינויים בלוחים הם דבר שבשגרה והם מתבצעים בעקבות צורך של החניכים או מסיבות אחרות. נראה כי בתנועות הנוער הבלתי מתוכנן הוא לפעמים חלק מהתכנון. תנועות הנוער מאפשרות את קיומם של שינויים תמידיים – התנהלות הקשורה לחינוך לחשיבה יצירתית, למודעות אישית, ליוזמה ולאחריות והמפתחת יכולת התמודדות עם שינויים והתמודדות במצבי לחץ ועם קושי בקבלת החלטות.

התנסות

התנסות היא אחד העקרונות החשובים בחינוך בתנועות הנוער, אם לא החשוב ביותר. דוגמות רבות מלמדות כי החניכים מתנסים במיומנויות חיים בכל רגע נתון. הן בשביל החניכים הן

²³ הימן-זהבי, ר' וגרטל, ג' (2017), **חינוך מאפשר: החינוך בתנועות הנוער כהכנה לחיים: מחנות הקיץ כמקרה בוחן**, מועצת תנועות הנוער בישראל.

בשביל המדריכים, הפעילות בתנועות הנוער היא התנסות בחיים. התנועות יוצרות התנסויות, מרחבים ומצבים שבהם נבנית הבנתם של החניכים את תפקידם ואת תפקודם בחברה. המיומנויות מחולקות לשלוש קבוצות: היחיד אל מול עצמו – התנסות בפיתוח תכונות אישיות, עצמאות אחריות ויצירתיות; היחיד עם הקבוצה – התנסות בפיתוח מיומנויות חברתיות; היחיד אל מול קבוצה – התנסות במנהיגות ובהובלה.

התנסויות היחיד אל מול עצמו מתקיימות בפעילויות שבהן ההתמקדות אינה בלימוד תוכן, אלא בהליך לפתרון בעיות ובהתמודדות עם אתגרים שהמשחק מעלה. בפעילויות אלו, הפרט נדרש לעבור כמה שלבים: להבחין במצב חדש שנוצר, להציע דרכי פעולה אפשריות, לבחון את התנאים העומדים לרשותו, לבחור בדרך פעולה ולבצע את הפעולה. נראה כי ההשתתפות הפעילה של החניכים במשימות, ההתמודדות שלהם עם האתגרים, הבחירה שלהם בדרך פעולה והביצוע – כל אלה תורמים לתחושת המסוגלות העצמית, לחיזוק הביטחון העצמי ולפיתוח מיומנות של ניהול עצמי, אחריות אישית ועצמאות.

התנסויות היחיד עם הקבוצה מפתחות מיומנויות חברתיות. שיטת הקבוצה יוצרת אצל הפרט את התחושה שמוטלת עליו, כפרט, אחריות לגורלה של הקבוצה כולה. היא מעניקה ליחיד את ההרגשה שקולו נשמע ושמחשבים בדעתו בניהול פעולות הקבוצה כולה. לפי רעיון הקבוצה הקטנה, היחיד הוא חלק מקבוצה חברתית מצומצמת והוא מתנהל בתוכה, משפיע עליה ובעל משמעות בה. הפרט לומד מיומנויות תקשורת בין אישית: הקשבה לאחר, התחשבות בצרכים, ויתור, קבלת החלטות משותפות, שיתוף פעולה, התמודדות בתחרות מול האחר ועוד. כאשר החניך נמצא בפעילות, באירוע או בטקס תנועתי, מתפתחת אצלו התחושה שהוא חלק ממשהו – ממשפחה, מקהילה, מקבוצת השתייכות, מחברה. החניך, שמאבד לרגע את זהותו הייחודית, מתנסה בגיבוש זהות קבוצתית ובהתמזגות עם חבריו לקבוצה, לשבט או לתנועה. בכך מוגדרת זהותו האישית אל מול מעגלי זהות שונים והוא מפתח מיומנויות חברתיות בהקשר למעגלים אלו. בהתנסויות היחיד אל מול הקבוצה, המשתתפים מתנסים בפיתוח מיומנויות של מנהיגות ושל הובלה, אחריות, מעורבות ויוזמה אישית.

נראה כי מתודת ההתנסות עומדת כמאפיין מרכזי בדרך החינוכית של תנועות הנוער. ההתנסויות השונות – היוצרות מכלול של חוויות תחושתיות, רגשיות, פיזיות, פסיכולוגיות וקוגניטיביות – נצרכות בתודעתו של החניך ומעצבות את זהותו ואת אישיותו.

לסיכום, ילדים ונוער מתחנכים בתנועות הנוער לגילוי אחריות אישית, מעורבות ויוזמה, מפתחים תקשורת בין אישית, סקרנות ויכולת למידה, לומדים להתמודד עם אתגרים ועם קשיים ולפתח חשיבה ביקורתית ועצמאית ורוכשים מיומנויות אישיות וחברתיות נוספות. החברות בתנועת הנוער וההשתתפות בקבוצה (שבט, עדה וכו') יוצרת תחושת שייכות ומחזקת ביטחון עצמי וגאווה יחידה. המשתתף נדרש למשמעת עצמית, להתמדה, לעבודת צוות ולשיתוף פעולה, לקבלת החלטות, לניהול משא ומתן, להשתתפות בתחרויות, להצגת עמדה מנומקת אגב היחשפות לעמדות שונות משלו – כל אלו הן מיומנויות חברתיות ורגשיות שהחניך

מתנסה בהן בפעילותו בתנועה. הוא לומד ליצור אינטראקציות חברתיות עם בני גילו, בין כיוזם בין כמגיב. בפעילותו במחנות קיץ ובספורים, הוא לומד לנווט בסביבה לא מוכרת, משתתף בתורנויות להכנת אוכל ולרחיצת כלים, נדרש לעמוד בלוח זמנים מחייב ומתמודד עם קשיים ועם אתגרים כאשר הוא מוקף בבני גילו. עמידה במשימות מחזקת תחושת חוסן. בנוסף, כחלק מהחינוך האידיאולוגי של התנועה, החניך יוצא למשימות של תרומה לקהילה. הוא משתתף באיתור צרכים בקהילה הקרובה ובמתן מענה לצרכים אלו. פעילות זו מחזקת רגישות חברתית וסולידריות עם קבוצות אוכלוסייה שונות.

סיכום

מסמך זה, כאמור, בא להדגים כיצד מגוון תוכניות בחינוך החברתי תורמות לקידום למידה חברתית ורגשית באמצעות למידה התנסותית, באמצעות שיח רגשי חברתי המתקיים בכל מרחבי הפעילות, באמצעות חיזוק יחסי קרבה ואמפתיה בין מורים לתלמידים ובין התלמידים לבין עצמם, באמצעות חיזוק הקשרים עם ההורים ועם הקהילה ובאמצעות פיתוח מנהיגות של מורים ושל תלמידים. כל אלה נועדו לחזק את החוסן האישי והחברתי, את תחושת המסוגלות האישית ואת השייכות החברתית ולקדם סביבה חינוכית שתתרום לקידום מטרת העל של החינוך בישראל: "לטפח בוגרים ובוגרות ערכיים, בעלי ידע ומיומנויות, שיאפשרו להם לעצב את זהותם, להתפתח כאנשים עצמאיים ומשכילים, בעלי חוסן רגשי וחברתי, למצות את יכולותיהם מתוך תחושת טעם ומשמעות, ולתרום למדינה, לחברה ולקהילה".²⁴

ביבליוגרפיה להרחבה

- [ארנון, ל' \(2010\), "זה טוב לכולם: תועלות ורווחים מהתנדבות בני נוער", בתוך: גרומב, מ', מגן, צ', סטויצקי, ר', מישור להתנדב איתו, הוצאת נדב.](#)
- [ברנהולץ, י' ופלג, ח' \(2014\), לקראת קהילה הוגנת בבית הספר – פדגוגיה של אכפתיות, הוגנות וצדק על בסיס התיאוריה ההתפתחותית בחינוך מוסרי של לורנס קולברג, מינהל חברה ונוער, משרד החינוך.](#)
- [גלעד, מ' \(2020\), "בבית הספר לא הצטיינתי, תנועת הנוער היא שבנתה את מי שאני", הארץ, 20.12.2020.](#)
- [גרוס, ז' וגולדרט, מ' \(2017\), סקירת ספרות המוגשת ללשכת המדען הראשי במשרד החינוך בנושא: השפעת החינוך הבלתי פורמלי על משתתפיו, אוניברסיטת בר אילן, בית הספר לחינוך, ההתמחות לניהול ופיתוח מערכות חינוך בלתי-פורמליות.](#)
- [גרינבוים-גוטמן, סימא \(2020\), פדגוגיה חברתית וחינוך בלתי פורמלי כמענה לאתגרי החינוך במאה ה-21 \(בהדפסה\).](#)

²⁴ מתוך: משרד החינוך, [אבני דרך - מטרות ויעדים לשנת הלימודים תשפ"ב](#)

- גרינבוים-גוטמן, סימא (2021), מחנכת הכיתה – הגדרת התפקיד, תחומי האחריות ומסגרות הפעולה, ירושלים: יוזמה – מרכז לידע ולמחקר בחינוך, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.
- הימן-זהבי, ר' וגרטל, ג' (2017), חינוך מאפשר: החינוך בתנועת הנוער כהכנה לחיים: מחנות הקיץ כמקרה בוחן, מועצת תנועות הנוער בישראל.
- הראל-פיש, י' (2014), "חוסן נעורים": הטמעת אסטרטגיה יעילה למניעת התנהגויות סיכון ולקידום רווחתם של ילדים ובני נוער.
- זיו, א' ושילה, ש' (1977), הכיתה כקבוצה חברתית, ספריית מט"ל, אוניברסיטת תל אביב.
- חוק חינוך ממלכתי תשי"ג - 1953, סעיף 2: מטרות החינוך הממלכתי (תיקון מס' 5) תש"ס - 2000, (תיקון מס' 6) תשס"ד - 2003.
- למידה חברתית-רגשית, מצגת של אבני ראשה.
- משרד החינוך, אתר מינהל חברה ונוער
- משרד החינוך (2009), החינוך החברתי-ערכי בבית הספר העל יסודי, חוזר מנכ"ל משרד החינוך תשע"ב/3(ב).
- משרד החינוך, חוזר מנכ"ל מועצת התלמידים בבית הספר, 1.9.2015.
- משרד החינוך, מבוא לשעת החינוך, בתוך: פורטל עובדי הוראה, המרחב הפדגוגי.
- סדן, א' (2002), העצמה ותכנון קהילתי: תיאוריה ופרקטיקה של פתרונות חברתיים, הקיבוץ המאוחד.
- צדקיהו, ש' (2007), "החינוך החברתי בבית הספר: יציבות מול שינוי", בתוך: ש', רומי ומ', שמידע (עורכים), החינוך הבלתי פורמלי במציאות משתנה, ירושלים: מאגנס, האוניברסיטה העברית, עמ' 97-120.
- צדקיהו, ש', פישרמן, ש', עילם, נ' ורונן, ח' (2008), חינוך כיתה, מכון מופ"ת.
- ר', בנבנישתי וט', פרידמן (עורכים) (2020), טיפול למידה רגשית-חברתית במערכת החינוך – סיכום עבודתה של ועדת המומחים, תמונת מצב והמלצות, ירושלים: יוזמה – מרכז לידע ולמחקר בחינוך, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.
- רומי, ש' ושמידע, מ' (2007), החינוך הבלתי פורמלי במציאות משתנה, ירושלים: מאגנס, האוניברסיטה העברית.
- רפורפורט, ת' וכהנא, ר' (2012), הסדר החברתי והקוד הבלתי פורמלי, רסלינג.
- שמידע, מ' (1979), חינוך חברתי בבית הספר העל יסודי, תל אביב: אחיאסף.
- שפרלינג, ד' (2018), למידה חברתית-רגשית: מיפוי מושגי, בסיס תיאורטי ואמפירי, מרכז המידע מכון מופ"ת.
- CASEL'S SEL FRAMEWORK, 2020
- Greenfield, P.M. & Lave, J. (1982), "Cognitive aspects of informal education", In: D., Wagner & H.W., Stevenson (Eds.), *Cultural perspectives on child development*, San Francisco: Freeman, pp. 181-207.
- Hämäläinen, J. (2012), "Social pedagogical eyes in the midst of diverse understandings, conceptualisations and activities", *International Journal of Social Pedagogy*, 1(1): 2, pp. 3-16.

- Kahane, R. (1998), *The origin of postmodern youth – Informal youth movements in a comparative perspective*, Berlin and New York: Walter de Gruyter.
- Zins, J.E., Bloodworth, M.R., Weissberg, R.P., Walberg H.J. (2004), "The Scientific base linking social and emotional learning to school success", in: Zins, J.E., Weissberg, R.P., Wang, M.C., Walberg H.J. (Eds.), *Building academic success in social and emotional learning: What does the research say?* Teachers College, pp. 3-22.
- [OECD](#) (2019), [Future of education and skills 2030](#).